

Toolbox Praktijkonderzoek Werkvormen voor onderzoek mét kinderen!

Loek Schoenmakers, José Hillen en Frank Coenders

© 2023, Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum BV, Postbus 43, 9400 AA Assen.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand opgenomen in een AI-applicatie, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

NUR 190

ISBN 9789023259947

1e druk 2023

Uitgave: Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum, Assen

Samenstelling: Loek Schoenmakers, José Hillen en Frank Coenders, Hogeschool De Kempel, Helmond

In samenwerking met het team Afstudeerfase Hogeschool De Kempel

Redactie: Marita Weener

Vormgeving en fotografie: Frank Coenders

Afbeelding omslag: Groep 5/6 basisschool St. Theresia, Boxtel

Foto's: met dank aan basisschool De Kameleon in Weert en basisschool St. Theresia in Boxtel

Druk: Drukkerij Van Gorcum, Meppel

Meer informatie:

Hogeschool De Kempel ter attentie van Loek Schoenmakers, l.schoenmakers@kempel.nl

INHOUDSOPGAVE

●	Introductie	6
	De toolbox	8
●	Deel 1 - Achtergronden onderzoek mét leerlingen	
	Een frisse blik op praktijkonderzoek	12
	Praktijkonderzoek in dienst van kinderen	14
	Onderzoek als dagelijkse praktijk	16
	Waarom is leerlingparticipatie in onderzoek zo belangrijk?	18
	Wat zijn de voordelen van leerlingparticipatie?	20
	Zes overwegingen voor praktijkonderzoek met leerlingen	22
	Het belang van ethisch handelen bij leerlingparticipatie	24
●	Deel 2 - Aan de slag met leerlingparticipatie in onderzoek	
	Overzicht onderzoeksactiviteiten	28
	Jouw houding doet ertoe!	30
	Wanneer kun je kinderen betrekken?	32
	De rollen van kinderen in onderzoek	34
	Hoeveel stem en invloed bied je?	36
	Toepassing van de tools	38
	Onderzoek en jonge kinderen 4-8 jaar	40
	Onderzoek met oudere kinderen 8-12 jaar	45
	Het vastleggen en analyseren van data	50
	Zorgen voor kwaliteit	53
	Overzicht kaarten	58
	Clusters	
●	Cluster 1: Gesprek, dialoog, interviews en discussies	64
●	Cluster 2: Rondleidingen door kinderen / methoden ter plaatse	86
●	Cluster 3: Beeldmateriaal voor vrije expressie	92
●	Cluster 4: Visuele structuren en sjablonen	106
●	Cluster 5: Verhaal en voorstelling	124
●	Cluster 6: Spel en spelletjes	138
●	Deel 3 - Literatuur en inspiratie	
	Literatuur	148
	Inspiratie	150

INTRODUCTIE

Deze toolbox is ontwikkeld door het team Afstudeerfase van Hogeschool De Kempel. De vraag die het afstudeerteam stelde, was: hoe kunnen we het praktijkonderzoek van onze studenten nog meer laten aansluiten bij de dagelijkse praktijk van de leerkracht? Hoe kunnen we de onderzoekende leerkracht vaardigheden, technieken, aanpakken en middelen aanreiken die blijvend toegepast worden in de beroepspraktijk?

Dit leidde tot een boeiende zoektocht waarbij het gedachtegoed van het sociaal constructionisme¹ hielp om tot een bredere kijk op onderzoek te komen. Vanuit deze visie zien we onderzoek als dagelijkse praktijk.² Het is de leerkracht die een cruciale rol speelt en daarmee hét verschil maakt tussen slecht of goed onderwijs. Het is de leerkracht die dagelijks mét leerlingen onderwijs maakt. Dag in, dag uit. Hoog tijd dus om het perspectief van leerlingen te gebruiken om de onderwijskwaliteit te verbeteren. Een leerkracht die kritisch en onderbouwd keuzes durft te maken in de talloze vraagstukken die op zijn pad komen, is een leerkracht met lef. Zo'n leerkracht maakt het verschil.

Vanuit de keuze voor een sociaal constructionistisch perspectief verbreden we de kijk op en daarmee de aanpak van praktijkonderzoek.

- Leerlingen worden **learning partners**, zij krijgen stem en invloed, en worden co-onderzoekers en daarmee change agents; het perspectief van leerlingen is van belang.
- We doen praktijkonderzoek mét kinderen en bouwen bewust aan relaties; onderzoek wordt hiermee **relatievormend**.
- Het onderzoek krijgt een **emanciperend karakter**: zowel de leerkracht als de leerlingen worden zich bewust van wat er speelt én kunnen daar invloed op uitoefenen.
- We zoeken samen naar bruikbare oplossingen die toegepast worden, onderzoek wordt hiermee **actiegericht** en heeft praktijkwaarde.
- De oplossing moet iets in beweging brengen: een verbetering of verandering. Onderzoek wordt **toekomstmakend**.
- Het onderzoek wordt **generatief**. Vanuit de verbinding en de actieve betrokkenheid ontstaan voortdurend nieuwe inzichten en oplossingen, die energie geven en tot nieuwe aanpakken leiden.

Het verbeteren van de eigen onderwijspraktijk kan het best door het gebruik van zoveel mogelijk relevante perspectieven. Naast de perspectieven van kinderen is het ook van belang perspectieven uit andere bronnen uit de praktijk mee te nemen, zoals het perspectief van de collega's, experts in en buiten de school, de leidinggevenden, de ib'er of zorgcoördinator en de ouders. Maar ook perspectieven uit de wetenschap zijn natuurlijk waardevol.

¹ Gergen, 2014; Gergen in Van Staveren & Susam, 2022.

² St. George, Wulff & Tomm, 2015.

Het perspectief van kinderen is een perspectief dat vaak vergeten wordt. Hoe kun je dát perspectief meenemen? Dat is de kern van deze publicatie.

Deze toolbox biedt een inspiratiebron vol ideeën – een handreiking en een set werkvormen – die leerkrachten helpen om kinderen een actieve rol te geven binnen praktijkonderzoek of veranderprocessen om zo het eigen onderwijs te verbeteren: samen onderwijstoekomst maken. Er is veel literatuur beschikbaar over het participeren van kinderen in onderzoek. We kiezen ervoor om beknopt belangrijke achtergronden en ideeën voor de aanpak in de handreiking aan te geven. Voor nog meer diepgang verwijzen we naar de gebruikte bronnen aan het einde van de handreiking.

Wij hopen dat het gebruik van deze ideeën tot nieuwe of zelfs betere onderzoeksactiviteiten en ideeën leidt. Wij nodigen je graag uit deze ideeën met ons te delen, zodat ze een plek in deze toolbox krijgen. Stuur die naar I.schoenmakers@kempel.nl, dan kunnen ze meegenomen worden in een volgende herziene publicatie.

De samenstellers,

Loek Schoenmakers, José Hillen en Frank Coenders
en het team Afstudeerfase Hogeschool De Kempel

DE TOOLBOX

In deze toolbox vind je:

- Deze handreiking met achtergronden over leerlingparticipatie in praktijkonderzoek
- Een overzicht van alle onderzoeksactiviteiten
- Een set van 72 onderzoeksactiviteiten

Indeling**De handreiking**

De handreiking biedt achtergronden rond de visie op praktijkonderzoek en de praktische inzet van leerlingparticipatie.

In deel I wordt ingegaan op de achtergronden van leerlingparticipatie in onderzoek.

In deel II wordt ingegaan op de toepassing van leerlingparticipatie.

In deel III vind je de gebruikte inspirerende bronnen; handig voor verdere verdieping en onderbouwing.

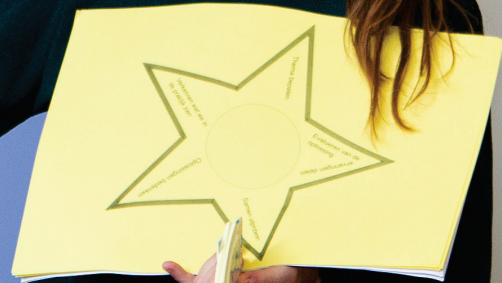
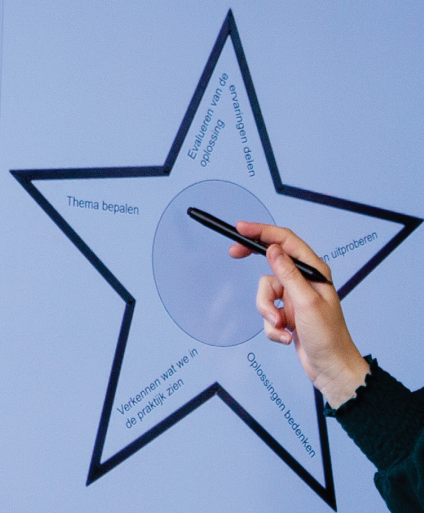
De onderzoeksactiviteiten

De onderzoeksactiviteiten zijn in zes clusters en zes rubrieken³ verdeeld, om zo een overzichtelijke ordening te krijgen. De zes clusters geven de aard van de activiteiten aan, de zes rubrieken verwijzen naar zes onderzoeksfasen. De indeling 'jonge kind' of 'oudere kind' verwijst naar de doelgroep. Maar hier kan met eigen aanpassingen van afgeweken worden. In deel II wordt een gedetailleerd overzicht met alle werkvormen gegeven en een aanduiding in welke fase de betreffende activiteit kan worden ingezet.

³ Johnson, Hart & Colwell, 2014a.

	Jonge kind 4-8 jr	Oudere kind 8-12 jr	Verkennen	Verdiepen	Verbeelden	Vormgeven	Verwezenlijken	Verantwoorden
Cluster 1: Gesprek, dialoog, interviews en discussies								
Cluster 2: Rondleidingen door kinderen / methoden ter plaatse								
Cluster 3: Beeldmateriaal voor vrije expressies								
Cluster 4: Visuele structuren en sjablonen								
Cluster 5: Verhaal en voorstelling								
Cluster 6: Spel en spelletjes								

Bron: Bewerkte indeling naar Johnson, Hart & Colwell, 2014a.

Just dance

topografie

voorlezen

CLUSTER 1

	Jonge kind 4-8 jr	Oudere kind 8-12 jr	Verkennen	Verdiepen	Verbeelden	Vormgeven	Verwezenlijken	Verantwoorden
1 • Pijn!/Fijn!				●				●
2 • Stap in de schoenen van de ander				●	●			
3 • Superheld					●	●		
4 • Thermometer								●
5 • Stemmen met een wasknijper								●
6 • Gallery walk				●	●			
7 • Balspel			●	●				
8 • Talking stick			●	●			●	●
9 • Stille dialoog				●				
10 • Kindervergadering			●	●	●	●	●	●
11 • Overgooien			●	●				●
12 • Ga staan			●	●				●
13 • Mening in kleur								●
14 • Debat				●				
15 • Focusgroep				●	●	●	●	●
16 • Mini Interview				●				
17 • Wereldcafé				●				
18 • 1-2-4-All				●				
19 • Pitch					●			●
20 • Zwemmen in de visserij				●				

CLUSGTER 2

	Jonge kind 4-8 jr	Oudere kind 8-12 jr	Verkennen	Verdiepen	Verbeelden	Vormgeven	Verwezenlijken	Verantwoorden
21 • Walk along				●				
22 • Photovoice				●				
23 • Nieuwsbord			●	●				●
24 • Publieke ideeënmuur					●	●		

CLUSGTER 3

25 • Kindertekeningen				●	●			
26 • Plak een poster				●				
27 • Moodboard				●				
28 • Creatief structureren			●					
29 • Collages					●			
30 • Brainstorm					●			
31 • Bouwen met blokken				●				
32 • Reflecteer met klei				●				●
33 • Je eigen droomwereld					●			
34 • Teken je landschap				●	●			
35 • Vertel wat jij denkt dat de ander ziet				●	●			
36 • Maak een selfie				●	●			●
37 • Stopmotion					●			

CLUSTER 4

	Jonge kind 4-8 jr	Oudere kind 8-12 jr	Verkennen	Verdiepen	Verbeelden	Vormgeven	Verwezenlijken	Verantwoorden
38 • Afvalrace					●			
39 • Tekstballonnen			●	●				
40 • Sterrenstof				●				
41 • Druppels			●	●				
42 • Schijf van drie				●				●
43 • SOAR-analyse			●					
44 • SWOT-analyse			●					
45 • Routeschema			●	●				
46 • Q-sort				●				
47 • Ideeënspiraal					●			
48 • De puzzel			●	●				
49 • De brug				●				
50 • Gebeurtenissenketting				●				
51 • De trechter				●				
52 • Wipwap				●				
53 • H-aanpak				●				

CLUSGTER 5

	Jonge kind 4-8 jr	Oudere kind 8-12 jr	Verkennen	Verdiepen	Verbeelden	Vormgeven	Verwezenlijken	Verantwoorden
54 • Toverstaf			●		●			
55 • Fotokaarten			●	●				
56 • Droomverkenning					●			
57 • Prentenboek			●	●				
58 • Woordveld			●	●	●	●		
59 • Memoryspel				●				
60 • Tableau vivant				●	●			
61 • Wat denk je dat de vissen zien?					●			
62 • Uitvindmachine					●	●		
63 • Je mag vouten maken				●	●			
64 • Kinderkrant				●	●		●	●
65 • Metaforen					●			
66 • Schrijf een gedicht				●	●			

CLUSGTER 6

	Jonge kind 4-8 jr	Oudere kind 8-12 jr	Verkennen	Verdiepen	Verbeelden	Vormgeven	Verwezenlijken	Verantwoorden
67 • Over de streep				●				●
68 • Estafette				●				
69 • Poppenkast			●					
70 • Rollenspel			●	●				
71 • Beweeg je antwoord				●				
72 • Stap in de tijdmachine				●	●			

GESPREK, DIALOOG, INTERVIEWS EN DISCUSSIES

1. Pijn!/Fijn!	65
2. Stap in de schoenen van de ander	66
3. Superheld	67
4. Thermometer	68
5. Stemmen met een wasknijper	69
6. Gallery walk	70
7. Balspel	71
8. Talking Stick	72
9. Stille dialoog	73
10. Kindervergadering	74
11. Overgooien	75
12. Ga staan	76
13. Mening in kleur	77
14. Debat	78
15. Focusgroep	79
16. Mini Interview	80
17. Wereldcafé	81
18. 1-2-4-All	82
19. Pitch	83
20. Zwemmen in de vissenkom	84

1 PIJN!/FIJN!

4-12 jaar

15-30 minuten

Schrijfgerei
Papier of opnameapparatuur om de discussie vast te leggen

Maak een opname van het gesprek, bijvoorbeeld met een mobiele telefoon. Schakel enkele leerlingen in die de belangrijkste inzichten noteren. Al tijdens deze oefening kunnen de inzichten die ontstaan geanalyseerd of gerubriceerd worden. In de verkenningsfase zullen de antwoorden nog algemeen zijn, in de verdiepende fase kun je specifiekere vragen stellen en antwoorden rubriceren op basis van inzichten uit de praktijk of theorie. Op basis daarvan selecteer je betekenisvolle tekstfragmenten.

TIP

Je kunt voor de fijn-/niet-fijnoefeningen bijvoorbeeld ook de activiteit 'Kindertekeningen' (pagina 93) gebruiken.

BESCHRIJVING TOEPASSING INSTRUMENT

De leerkracht introduceert het onderzoeksthema. Dit thema kan worden gekozen door de leerkracht of door de klas zelf. Zorg dat de leerlingen goed weten waarover gepraat zal worden en wat er van hen verwacht wordt.

Het doel van deze werkvorm is dat leerlingen inzicht krijgen in wat niet fijn (ongewenst) is of wat fijn (gewenst) is rond het onderzoeksthema. Uiteindelijk zijn de leerkracht en de leerlingen de eindgebruikers van de oplossing. Wat betekent het als het onderzoeksthema als niet fijn ervaren wordt door deze persoon (de leerkracht of de leerling) en wat betekent het als het als fijn ervaren wordt?

In feite verzamel je dus kennis over de huidige situatie en de gewenste situatie.

STAPPEN

1. Denk goed na over het onderzoeksthema dat je wilt bespreken en bereid een aantal hulpvragen voor (zelf of met enkele leerlingen). Is het een probleem, wens, passie of sluit het aan bij iets wat relevant is voor het onderwijs in deze groep?
2. Kies zelf of je start met de Niet-fijnoefening of de Fijnoefening. Bepaal de persoon voor wie het fijn of niet fijn is, de leerkracht of een leerling.
3. Start je met de Niet-fijnoefening, bespreek dan met de leerlingen de volgende vragen: Hoe ziet een slechte dag voor deze persoon eruit als het om dit onderzoeksthema gaat? Wat vindt deze persoon echt niet fijn? Waar zou die zelfs van wakker kunnen liggen of een nachtmerrie van kunnen krijgen? Welke obstakels staan in de weg? Wat doe jij of wat doet de juf of meester dat maakt dat het niet fijn is? Enzovoort.
4. Start je met de Fijn-oefening, stel dan vragen zoals: Hoe ziet een superdag eruit? Wat vindt deze persoon heel fijn bij dit onderzoeksthema als het goed loopt? Wat zal hem of haar helpen? Waarvan zou je blij wakker worden? Welke mogelijkheden of kansen zie je? Wat doe jij of wat doet de juf of meester dat maakt dat het heel fijn is? Wat kunnen we concreet doen om het altijd fijn te laten zijn? Enzovoort.
5. Leerlingen of leerkracht maken duidelijke notities.
6. Vat aan het einde van de oefening de kern samen (of laat de leerlingen dat doen). Wat betekent dit voor ons onderzoek? Voor de oplossing die we zoeken voor ons vraagstuk?
7. Sluit af met bijvoorbeeld de activiteitenkaart 'Gallery walk' (pagina 70) en bespreek met de groep de opbrengst.

34 TEKEN JE LANDSCHAP

8-12 jaar

30-45 minuten

Groot vel papier (eventueel behangpapier)

Tekengerei/stiften en dergelijke
Papier of opnameapparatuur om het gesprek vast te leggen

Maak een opname van het gesprek, bijvoorbeeld met een mobiele telefoon. Schakel enkele leerlingen in die de belangrijkste inzichten noteren. Al tijdens deze oefening kunnen de inzichten die ontstaan geanalyseerd of gerubriceerd worden. In de verkenningsfase zullen de antwoorden nog algemeen zijn, in de verdiepende fase kun je specifiekere vragen stellen en de antwoorden rubriceren op basis van inzichten uit de praktijk of kennis van de theorie. Op basis daarvan selecteer je betekenisvolle tekstfragmenten.

BESCHRIJVING TOEPASSING INSTRUMENT

Teken met de leerlingen een landschap rondom het onderzoeksthema. Je kunt verschillende plekken tekenen – denk aan de plek van hoe het nu is, en de plek waar alles mogelijk is. Je kunt ook de route tekenen die je loopt of gaat lopen. Gebruik je fantasie. In het landschap geef je samen met je leerlingen antwoord op een aantal vragen en laat je ze namen bedenken voor de plekken.

Voorbeeldvragen zijn (kunnen ook in de ik- of de wij-vorm gesteld worden):

- Welke bergen kwam je tegen? Hoeveel bergen waren er voor jou? En hoe groot waren ze? Geef de bergen een naam. (Grote uitdagingen, moeilijke taken, bergen werk verzet)
- Ben je stroomafwaarts door een rivier gegaan? Was er zelfs een stroomversnelling? Hoe heet jouw rivier? (Snelle vooruitgang)
- Welk kabbelend beekje of fijn beschut strand ben je tegengekomen? (Makkelijk of ontspannen moment)
- Heb je bruggen of andere hulpmiddelen gebruikt, zoals een fiets of een boot? (Hulp gekregen)
- Heb je rondjes gelopen, ben je twee keer op dezelfde plek gekomen?
- Ben je een hobbelige weg tegengekomen?
- Welke T-splitsing kwam jij tegen en welke kant ben je toen opgegaan?
- Waar was het hoogste punt dat je bereikt hebt?
- In welke waterval kwam jij terecht? (Moment van niet meer weten wat te doen of juist van heel veel ideeën)

STAPPEN

1. De leerkracht introduceert het onderzoeksthema. Dit thema kan worden aangedragen door de leerkracht of door de klas zelf. Zorg dat de leerlingen goed weten waarover gepraat zal worden en wat er van hen verwacht wordt.
2. De leerkracht introduceert de werkvorm.
3. De leerlingen tekenen met de leerkracht het landschap op een groot vel papier. Optioneel: in groepjes wordt het landschap getekend. Dit gebeurt tijdens het gesprek met de leerlingen.
4. Er worden zinnen en woorden genoteerd. Eventueel maak je gebruik van post-its die op het landschap geplakt kunnen worden.
5. Je sluit het samen af met een samenvatting of conclusie.

TIP

Je kunt dit ook doen met een zeereis als uitgangspunt. Denk dan aan zaken als: storm, beschutte baai, wind in de zeilen, dobberen op het water, anker uitgooien, reddingsboot, ...

35 VERTEL WAT JIJ DENKT DAT DE ANDER ZIET

8-12 jaar

Instructie: 5 minuten
Interview: 15 minuten
Slotdiscussie: 20 minuten

Schrijfgerei voor de kinderen om het gesprek vast te leggen
Smartboard of opnameapparatuur om de groepsdiscussie vast te leggen

Bewaar de aantekeningen van de kinderen en maak een opname van de discussie bij de afsluiting van deze activiteit.

BESCHRIJVING TOEPASSING INSTRUMENT

Ook in deze werkvorm laat je leerlingen nadenken over een relevant vraagstuk dat je samen wilt onderzoeken. Je vraagt de leerlingen zich in een ander te verplaatsen. Stel je bent de juf of meester. Stel je bent de schooldirecteur. Stel je bent een geleerde professor. Wat zie je dan als je kijkt naar x in deze klas?

STAPPEN

1. Denk goed na over het onderzoeksthema dat je wilt bespreken en bereid een aantal hulpvragen voor (zelf of met enkele leerlingen). Is het een probleem, wens, passie of sluit het aan bij iets wat relevant is voor het onderwijs in deze groep?
2. De leerkracht introduceert het onderzoeksthema. Dit thema kan worden aangedragen door de leerkracht of door de klas zelf. Zorg dat de leerlingen goed weten waarover gepraat zal worden en wat er van hen verwacht wordt.
3. Introduceer de opdracht. Je maakt een tweetal. Persoon A vertelt aan persoon B wat hij denkt dat [persoon] (bijvoorbeeld geleerde professor) ziet als hij in deze klas komt en kijkt naar het onderzoeksthema, bijvoorbeeld de leesinstructie of de samenwerking of het computergebruik. Na 5 minuten kan er gewisseld worden; B vertelt en A stelt de vragen.
4. Elk tweetal sluit het gesprek af en noteert de belangrijkste inzichten.
5. Er volgt een groepsgebesprek waarin samengevat wordt en conclusies getrokken worden. Wat betekent dit alles voor ons vraagstuk?
6. Stel ook de vraag: Hoe gaan we verder met het zoeken van een oplossing voor ons vraagstuk?

TIP

Introduceer op een passende manier het je verplaatsen in de ander, zodat de leerlingen goed begrijpen wat je bedoelt. 'Wat ziet de ander?' kun je voor de kinderen vertalen als: 'Welke film ziet de ander zich voor zijn ogen afspelen?'